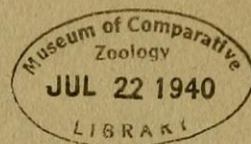

Különlenyomat az Aquila XLII—XLV. 1935—38. kötetéből.

Separatabdruck aus Aquila XLII—XLV. Bd 1935—38. 227-239

A
CSÁSZÁRMADÁR ELTERJEDÉSE
CSONKA-MAGYARORSZÁGON

IRTA: DR. VERTSE ALBERT

DIE
VERBREITUNG DES HASELHUHNS
IN RUMPF-UNGARN

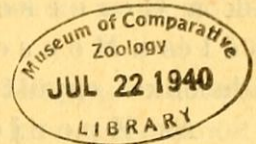
VON DR. ALBERT VERTSE

BUDAPEST, 1940.
MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI NYOMDA.

A császármadár elterjedése Csonka-Magyarországon.

13,603

Irtta : DR. VERTSE ALBERT.

Habár számos magyarországi barlang üledékéből kerültek elő nagyszámmal fajdfélék maradványai, császármadár-csontmaradványok Magyarország területéről¹ csak az ó-ruzsini (Sáros m.) és a krapinai (Varasd m.) barlangok pleisztocén üledékéből ismeretesek. Az őslénytani leletek tehát — anélkül, hogy ezt a jelenséget a mai állapotokkal kapcsolatba akarnók hozni — már a megelőző geológiai korból a császármadár elterjedésének azt a problematikus szórványosságát hangsúlyozzák, amely a mai állapotnak is elsősorban kérdéses pontja.

A császármadár magyarországi elterjedését **CERNEL ISTVÁN**² és **SCHENK JAKAB**³ összegezték. **CERNEL** felsorolja azokat a megyéket, ahol császármadár nem fordul elő, **SCHENK** pedig a fészkelés és előfordulás régióit jelöli ki. E Magyarországra vonatkozó elterjedési vázlatokból a határok összeszökése következtében Csonka-Magyarországra alig maradt valami, amit pozitív adatként könyvelhettünk el, ezek is nagyrésztben régi adatok; erdős hegyvidékeink túlnyomó részének elvesztése pedig a császármadár előfordulásának még a lehetőségét is nagyon kis térre szorították. A kérdés homályosságát még fokozta a legújabb irodalmi adatok csaknem teljes hiánya. Kívánatos volt ezek után, hogy a császármadár jelenlegi csonka-magyarországi előfordulásáról részletes adatokat kapjunk, amelyek alapján elterjedésük körvonalazható legyen, a régibb adatokkal pedig összeegyeztethető oly módon, hogy a csonka-magyarországi elterjedésében beállott változásokról lehetőleg tiszta képet kapjunk.

Általános vélemény, hogy a császármadarak száma erősen megfogyott. A fogyás okát magyarázó vélemények azonban különbözőek, sőt homlokegyenest ellenkezők is. A kérdés tisztázását bizonyára megkönnyíti, ha az elterjedési és az ezzel kapcsolatos számottevő biológiai adatokat, úgy a múltból, mit a jelenből, a lehetőséghez mérten részletesen felsorolom. Előfordulási adatokért 1937. év október és november havában, elsősorban a m. kir. erdőfelügyelőségek és a kinestári erdőbirtokok erdőmérnöki karához fordultam kérdésemmel. Az előfordulás lehetősége szerint mintegy 30 helyre irt kérdőlevélre teljes számban beérkezett részletes válaszokért ezuton is hálás köszönetet mondok.

A beérkezett adatok alapján a császármadár csonka-magyarországi elterjedése pontosan körvonalazható. Állandó előfordulásáról a következő önálló tájegységekről kaptam értesülést : I r o t t k ő,

Soproni hegyvidék, Dunazug-hegység, Börzsöny, Mátra, Bükk és az Eperjes-Tokaji-Vulkánsor. Hiányzik a Gerecse-hegységből, a Vértesből, a Bakonyból és a Mecsekből. Előfordulását, a régibb és a begyűjtött újabb adatokkal együtt az alábbiakban részletezem.

Az Eperjes-Tokaji-Vulkánsor végső nyulványa az egyetlen csonka-magyarországi hegyvidék, amely még belesik a császármadár gyakori fészkelési régiójába. Az állomány változatlanul jó. **SZY DÉNES** m. kir. erdőtanácsos írja **Sátoraljaújhelyről**: „Itt költ és jelenléte rendszeres. Különösen csoportosan található az Eperjes-Tokaji-Vulkánsor Mikóházától Erdőbényéig húzódó erdőségeinek mélyebben fekvő bokros, főleg nedves völgyeiben, bodza, galagonya, vadrózsa, gyertyán, nyár- és bükkal borított erdőrészekben, főleg északi kitettség mellett. Igen szépen szaporodik. Egy ízben tavaly (1936) tavasszal egy nagyobb csapatot, kb. 20 darabból állót is volt alkalmam felverni.“

E vidékről legközelebbiről **Kassáról**⁴ ismerünk régibb adatokat. E legkiterjedtebb összefüggő erdőségeink egyikében a császármadárállomány aránylag mindig számottevő lehetett.

A Bükk-hegység pleisztocén-kori madárfaunájából eddigi ismereteink szerint hiányzott a császármadár. **LAMBRECHT**⁵ a Balla-, Istállóskői és Peskői barlangokból kimutatott összesen 72 *Tetrao tetrax*, 249 *Lagopus lagopus*, 402 *Lagopus mutus* és 1—1 *Perdix* és *Crex* maradványt, ezzel szemben egyetlen császármadár-maradványt sem!

A Bükk-hegység császármadarairól elsőnek **HAVAS SÁNDOR**⁶ közöl részletes leírást 1860-ból: „Különös öröömre szolgál itt megemlítenem, hogy a Bikkben a császármadár még jó bőven található.“ 1860 október elején a szentléleki erdőkörbeli Lusta-völgyben 15—20 darabból álló „folt“ repült el a feje felett...“ kik tudják mily kis foltokban szokott a császármadár a legvadasb téreken is megfordulni, ez egyetlen adatból is biztosan a legerősebb állományra vonhatnak következtetést.“ Ezután ismerteti a császármadár életmódját, majd az elszaporodását gátló tényezőket részletezi, amelyek között első helyen az emlős és nagyobb szárnyas ragadozók és a késői telek szerepelnek, amelyek főként a tojásokban és fiókákban tesznek igen nagy kárt. **IMECS BÉLA**⁷ 1895-ből már kevésbé van megelégedve a Bükk császármadár-állományával, amelyről azt írja: „... de ő sincs olyan mértékben elszaporodva, mint amennyire a ránézve elég kedvező természeti viszonyoknál fogva az ember gondolná.“ **LAKATOS KÁROLY**⁸ 1898-ban pedig már egyenesen kipusztulásról ír: „... azt állítják róla, hogy kipusztulófélben volna; s tényleg csakugyan több helyről, így a Bor-

sod megyei u. n. Bükk-erdőből csaknem egészen ki is veszett; másutt teljesen eltűnt évtizedek óta.“ Ezután már csak **BOÉR MIKLÓS** emlékezik meg a Bükk császármadár állományáról, s ezzel ki is merül az irodalmi hagyatéék.

Kérdő leveleimre a Bükkből a következő helyekről kaptam választ: **B á n y a b ü k k r ő l** írja **DR. KOVÁCS ZSIGMOND** m. kir. erdőmérnök: „Szépen költ, gyakran látni 15 csirkéből álló csapatot is. Az erdőkinctári területen védelemben részesül, ennek ellenére nincs sok belőle, amit azzal lehet magyarázni, hogy a róka, a vadmacska és a nyest a még repülni nem tudó csirkéből sokat elfog. A kincstár erdőgazdaságában 100—150 darabra lehet becsülni a császármadarak létszámát.“ **G y e r t y á n v ő l g y**: **VELICS GYULA** m. kir. főerdőmérnök értesítése szerint a császármadár feltalálható és költ is ott. **S z e n t l é l e k**: **RIMLER LÁSZLÓ** m. kir. s. erdőmérnök írja: „... a kerületemben, bár meglehetősen gyéren, de fordul elő császármadár és költ is ott... jelenlétének főfeltétele az abszolút nyugalmas terület.“ **N a g y s o m**-ról írja **VITÉZ FEJES JÓZSEF** m. kir. erdőtanácsos: „... A császármadár előfordul nálunk, itt költ és jelenléte rendszeres... egyik esztendőben jóval nagyobb a számuk, így a múlt esztendőben is, a másikban kevesebb. Ezt az ingadozást azonban nem a vadászat okozza, mert majdnem teljes kiméletet élvez, hanem valószínűleg a ragadozók tapasztalható elszaporodása... Tavaszonként nagyon szép mennyiségben látunk csirkéket, de gyámoltalan madár lévén, valószínűleg a róka, vadmacska, nyuszt pusztít el belőlük igen sokat.“ **M o c s o l y á s t e l e p e n** **KÖNTZEY ÁRPÁD** m. kir. erdőmérnök értesítése szerint feltalálható. **L i l l a f ü r e d r ő l** írja **BÁNKY GYULA** m. kir. s. erdőmérnök: „Lillafüred, Hollós, Ujhuta környékén 8—10 párt ismerek, mely minden évben költ is... kevés számban bár, de mindenütt megtalálható.“ **P a r a s z n y á n** **VITÉZ BORSAY FERENC** m. kir. erdőmérnök értesítése szerint szintén jelen van. Végül **E g e r b ő l** írja **SURJÁNSZKY KÁLMÁN** m. kir. főerdőtanácsos: „... az egeri érsekség Gyöngyössólymos, Felsőtárkány, Felnémet, Szarvaskő községei határában, valamint Gyöngyösoroszi és Nagybátony-Hasznos községek határában fekvő erdőkben nem elvéve fordul elő, hanem inkább gyakori a császármadár. Mégis csak oly mértékben fordul elő, hogy szaporítás végett sohasem lövik. Hívóval való vadászata így itt mondhatni ismeretlen.“

A császármadár tehát, ha nem is a **HAVAS SÁNDOR** említette 1860 év körüli bőségben, de még mindig szép számmal található a Bükkben s ha a **LAKATOS**-féle adatnak bár nem szószerinti értelmében hitelt adunk, úgy javulás tapasztalható, ami bizonyára a kincstári erdőbirtokok gonddal vezetett vadászati viszonyaiból következik.

A **M á t r a** császármadaráiról elsőnek **KEMPELEN R.**¹⁰ emlékezik

meg 1868-ból, majd **FRIVALDSZKY**¹¹ és **CHERNEL I.**-től¹² ismerünk adatokat, mindkettőt 1888-ból.

A Mátrából három helyről kaptam adatot. **D a r n ó r ó l** írja **SZABÓ GÉZA** m. kir. s. erdőmérnök: „Darnó, Sirok, Szajla, Recsk, Mátraballa, Mátraderecske községek határában feltalálható. Sajnos, mint a legtöbb földön fészkelő szárnyasvad, nem tud elszaporodni a vadmacska és a róka miatt.“ **K ő k u t r ó l** írja **VITÉZ LUKÁCS KÁROLY** m. kir. erdőmérnök: „... kerületemben mindenütt előfordul kisebb mennyiségben. Hogy nagyobb mennyiségben nem tud, azt a sokféle ragadozónak tulajdonítom... mindenütt találkoztam velük; inkább a völgyekben, viz közelében, a Mátra ugy az északi mint a déli oldalán.“ **P a r á d r ó l** írja **GALAMBOS GÁSPÁR** m. kir. s. erdőmérnök: „A parádi erdőhivatal kerületében, Parád, Bodony, Balla községek határában feltalálható gyér számban. A Mátrában költ a császármadár, mint arról pár napos csírkék megtalálásával magam is meggyőződtem.“

Régibb keletü részletesebb adatok hiányában az állomány valószínű fogyására megközelíthetőleg sem következtethetünk, azonban a Mátra császármadár-állománya a Bükkével szemben sohasem lehetett jelentős. Egyébként az Eperjes-Tokaji-Vulkánsortól kezdődőleg, a Bükkön és Mátrán keresztül, majd a Börzsöny-hegységen át a Pilis-hegységig a császármadarak fokozatos fogyása nyomon követhető.

A **B ö r z s ö n y - h e g y s é g** császármadár-állománya már jóval gyérebb az előbbieknél. **NAGY ZOLTÁN** m. kir. erdőtanácsos írja **N a g y - m a r o s r ó l**: „... kerületemben csak Nagymaros és Zebegény községek határában fordul elő, leginkább a Duna felé néző erdőrészekben. Az általunk eddig észlelt 4—6 darab császármadár létszámában változás nem mutatkozik — a legnagyobb kimélet ellenére sem — s fiatalokat eddig nem láttunk, jöllehet biztosan tudjuk, hogy a mi területünkön vannak tavasszal a kotlás idején.“ Értesülése szerint **D i ó s - j e n ő** vidékén is feltalálható a császármadár. Itt említem meg, hogy a váci püspökséghez tartozó verőcei erdőben a „Kőhegy“-ben is figyeltek meg egyes példányokat 1889-ben. (*Vadászlap* 1889.)

A **D u n a z u g - h e g y s é g** és annak magja a **P i l i s**, az Eperjes-Tokaji-Vulkánsornál kezdődő előfordulási területének a végső része. Ma már csak a Szentendre-Esztergom-Visegrád bezárta háromszöget tekinthetjük előfordulási területnek, amely néhány évtizeddel ezelőtt még jóval nagyobb volt s a budai hegyeket és a Vértes-hegységet is magába foglalta. **BÉL MÁTYÁS**¹³ még gyakorinak mondja Pest-megyében a császármadarat, sőt a **C s e p e l - s z i g e t** északi részének állatvilágára vonatkozó **OLÁH MIKLÓS**-tól vett idézetében a felsorolásban szereplő „erdei tyukok“ név alatt is bizonyára császármadár értendő (fácánt, foglyot külön említi), habár **GROSSINGER**¹⁴ e névvel a nyír-

fajdot illeti. Itt azonban valószínűleg Grossinger téved. Nyirfajd itteni előfordulásának nem leljük nyomát, míg a császármadár budai hegységben való hajdani gyakoriságából és ismeretes kóborlási hajlamából önként adódik, hogy a csepel-szigeti homokbuckák borókásaiba — ahol talán költöttek is — a termést lelegelni bizonyára ellátogattak. „A dombokon, sőt itt-ott a sík területeken is borókabokrok zöldelnek s néhol tölgy- és nyirfa is van, többnyire azonban cserje látható, mely majdnem az egész szigeten szabadon nő . . .“ (BÉL M.) A császármadár Csepel-szigeten való költésének valószínűségét megerősíti egy alább található adat. PETÉNYI¹⁵ 1851-ből emlit egy budai hegyekből került példányt, ugyanó a V é r t e s-hegységet mint lelőhelyet emliti. DR. KORNUHUBER¹⁶ Budára vonatkozó adata után HAVAS SÁNDORTÓL¹⁷ (1863) kapunk hírt a P i l i s r e vonatkozólag, hol: „ . . . a császármadár némely helyütt szép foltokban . . .“ található. Ugyane szerzőtől¹⁸ (1867) a b u d a i h e g y e k r e vonatkozólag ez olvasható: „állandóan tanyáz a J á n o s h e g y környékén egy csapat császármadár is — egy 82 éves vadász éppen a Jánoshegy tetején lőtt egyet ezelőtt két évvel — mult tavasszal pedig kutyám előtt szintén láttam egy tojót felkelni.“

Meg kell említenünk, hogy a fenti szerző, mint általában a korabeli vadászírók, minduntalan sajnálattal emlegeti a rendezetlen vadászati viszonyok miatt lépten-nyomon tapasztalható rohamos vadpusztulást. Különösen a vad szaporodási idején is korlátlanul űzött agaraszatokat és a kopózást, továbbá a szokatlan nagy méretekben folyó vadorzást emlegeti mint főpusztító tényezőket, de minden vadászati mód, mert korlátozás alig van, romboló hatása. A lőfegyverek erre az időre eső nagyméretű elterjedése és az erdőirtás karöltve járnak a vadállomány pusztításában, az országos érvényű vadvédelmi intézkedések pedig még csak ekkor érlelődnek. Különösen a császármadár-állománnyal kapcsolatban érezhető ez az áldatlan állapot.

A „Vadászlap“¹⁹ 1889-ik évfolyama öt csapat császármadarról ad hírt a s z e n t e n d r e i e r d ő k b ő l. Ugyanez évfolyamban egy érdekes fészkelési adat olvasható: „ . . . e tavaszon (1889) pedig egy pár császármadár a m o n o s t o r s z i g e t i udvari vadászterületen költött is, ami annál meglepőbb, mivel a sziget, a rajta előforduló kisebb halmok és emelkedésektől eltekintve, egészen sík és ugyszólván tiszta homoktalaj. Érdekes, hogy ez az egész fészkelj császármadár még mindig a szigeten együtt tartózkodik.“ (Szeptember.) E költési hely a BÉL MÁTYÁS említette csepel-szigeti borókás homokbuckákkal topografiaiilag azonos és mindkettő közvetlenül határos a császármadár még csaknem mai elterjedési határaival!

A Vadászlapp²⁰ (1891) értesülése szerint BREUNNER ÁGOSTON GRÓF leányfalusi és azon túl fekvő pagonyaiban megkezdett telepítésből

szaporodtak el a szentendrei császármadarak! E hír valódiságát kétségbe kell vonnunk, mert Szentendre körül a császármadarak ősidők óta jelen vannak. Legutóbb **BOHUTINSKY KÁROLY** erdőgondnok a Szentendretől nyugatra fekvő erdőkben 1936-ban lőtt egy példányt, melynek tollait láttam. A környéken nagyon ritka.

Kérdő levelemre **BÁRTFAY BÉLA** m. kir. főerdőtanácsos írja, hogy **B u d a k e s z i i** 20 évi ott tartózkodása alatt nem észlelt császármadarat. Öreg erdőőrei említették, hogy azelőtt, míg az erdőgazdasági üzem nem volt oly belterjes, állandóan tartózkodott a Damgraben nevű erdőrészben császármadár. Kb. 1935-ben egy őszi hajtóvadászatot állítólag lőttek egy példányt. **E s z t e r g o m b ó l** írja **HAJDU GYULA** m. kir. erdőtanácsos: „Császármadarat Esztergom város erdejében elsősorban 1925-ben láttam. Akkor ott két csapatot figyeltem meg. Az erdőőröktől beérkezett jelentések szerint ott, úgy mint a közalapítvány pilismaróti és szentléleki erdejében ma is tartózkodik, vagyis ezen erdőkben költ is. Főtartózkodási helye véleményem szerint Esztergom város Feketehegy nevű, továbbá a közalapítvány Hrebeny nevű erdőrésze egészen Dobogókőig, de lehet azon túl is, a visegrádi kincstári erdőig. A jelenlegi állományt legföllebb 20 darabra becsülöm.“ **V i s e g r á d r ó l** írja **VITÉZ TELGÁRTHY JENŐ** m. kir. főerdőmérnök: „Visegrád, Dunabogdány és Tahitótfalu községek határában a kincstári erdőben előfordul a császármadár, bár kis mennyiségben és mindinkább fogyóban van“. **GYÖNGYÖS-HALÁSZI TAKÁCH GYULA** főszerkesztő szóbelileg közli, hogy a **P o m á z** felett volt vadászterületén előfordult a császármadár, de rendkívül kevés. Talán ezer holdra ha jutott kettő darab. A császármadarak fogyását a ragadozók tulságos kiirtása következtében elszaporodott peléknék és a sündisznóknak a rovására írja, amelyek a tojásokban tesznek igen nagy kárt. Esztergom megyéből **VASVÁRI MIKLÓS DR.**²¹ említ egy lelőhelyet, közelebbi adat nélkül. Itt kell megemlítenem még két lelőhelyi adatot. Az egyiket **I s a s z e g r ó l** kaptam **KACHELMANN OTTÓ** m. kir. erdőtanácsostól, ki írja, hogy 1935. őszén hajtásban lőttek egy császármadarat. Kilenc évi ott tartózkodása alatt ez volt az első eset. **VERMES IMRE** m. kir. s. erdőmérnök pedig **G ö d ö l l ő n** két ízben látott császármadarat (1936. VII. 15-én) vizslája előtt föltrebbenni. Ezek a példányok a kétes budakeszii példánnyal együtt, a pilisi állomány elkóborolt példányai lehettek.

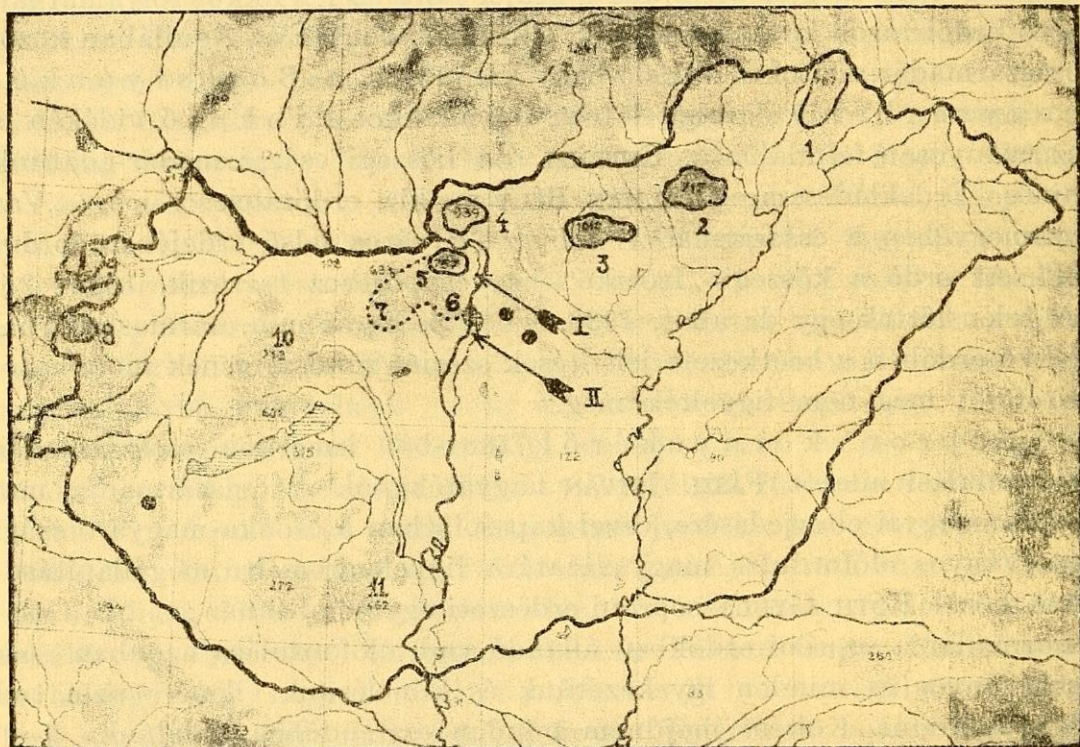
A Vértes-hegységgel kapcsolatos Dunazug-hegység császármadár-állománya az utolsó száz éven belül kimutathatóan megfogyott, elterjedésének határa összeszűkült, egyben az Eperjes-Tokaji-Vulkánsornál kezdődő, láncszerűen egymásba kapcsolódó előfordulási területeinek folytonossága itt véget ér. Csonka-Magyarországi előfordulása ezután már csak Sopron- és Vas-megyéből ismeretes.

Kőszeg vidékéről **CERNEL KÁLMÁN**-tól²² ismerjük az első császármadár-adatot. 1873-ban lőttek egyet, emberemlékezet óta az első példányt. Ugyanekkor siket- és nyirfajdokat is ejtettek el Kőszeg határában, holott fajdok azelőtt ott nem voltak találhatóak. **CERNEL I.**²³ ebből azt következteti, hogy a fajdok elterjedésének déli határai megnagyobbodtak, **LAKATOS**⁸ azonban azt bizonyítja, hogy az 1873-ban Vas megyében megjelent fajdok a Stájer határszélen akkor folyamatban lévő erdőirtások következményei. **CERNEL**²⁴ ezután az Aquilában közöl császármadár-adatokat: 1905-ben XI. 13-án a **Borostyánkő-hegység** ben 7 darabot látott, ugyanakkor **Pinkafő** vidékén is szórványosan feltalálható. **CERNEL** óta kőszegi császármadár-adatunk nincs. Érdeklődésemre **KÁLMÁN BÉLA** m. kir. erdőtanácsos írja: „Vas vármegyében a császármadár **Kőszeg** város felső erdejében fordul elő. Az erdő a kőszegi „Irottkő“ hegycsoporthoz tartozik. 1934—35. év telén lőttek egy darabot, 1936. évben pedig az u. n. hármashatárnál fekvő erdőben a beérkezett jelentések szerint rendszeresnek mondható. Költését még nem figyelték meg.“

Sopron környékéről 1881-ből ismerünk császármadár előfordulási adatot **FÁSZL ISTVÁN** hagyatékából. A császármadár mai sopronmegyei elterjedésére, ezzel kapcsolatban a csonka-magyarországi szórványos előfordulás magyarázatára figyelemreméltó megállapításokat közöl **RÓTH GYULA** soproni erdészeti egyetemi tanár: „... a császármadár a soproni erdőkben állandó vad, előfordulása azonban csak szórványos és minden igyekezetünk és kimélésünk ellenére nem tud felszaporodni. Költést majdnem minden esztendőben találunk, 5—6 darabból álló csapatot nyáron és ősszel ismételten megfigyeltünk, télen át azonban lecsökken újra és csak kevés pár marad meg tavaszra. Az okát a táplálék hiányos voltában keresem; a mi gondozott erdeinkben hiányzanak vagy legalább is fogynak azok a bogyós cserjék, amelyek termése hosszabb időn át megmarad, ezért bogyót és szemet nem talál a császármadár eleget, rügy és fű ugyanis nem elégíti ki az igényeit. Azt is tapasztaltam, hogy tartózkodási helyének az a nagyfoku állandósága, amit másutt (Erdély, Felvidék) megfigyeltem, az itteni vidéken nyilván éppen a táplálkozási viszonyok miatt nincs meg. Erdélyben vagy a Felvidéken, ahol egyszer láttam császármadarat, ott biztosan megtaláltam azt újra, alig pár hektár területen belül. **Sopronban** ez nincs meg, sokkalta kóborabb, amit a táplálékszerzés nehézségeinek rovására kell irnom.“

Végül meg kell említenem, hogy az 1930. körüli években **Bánokszentgyörgy** (Zala m.) vidékén ejtettek el, egy bizonyára a horvátországi erdőségekből elkóborolt példányt. (**VASVÁRI M. DR.**²¹)

A császármadár elterjedésében beállott változásokat mindössze egy évszázadra nyomozhatjuk vissza Csonka-Magyarország területén. Az aránylag rövid idő és a vizsgált elterjedési területek csekély volta ugyan gyérszámú adatokat nyújtanak, ezzel szemben áttekinthetőségükkel előnyösebbek arra, hogy az elterjedést befolyásoló tényeket tisztábban megláthassuk.

3. ábra. — Fig. 3.

A folytonos vonalak a jelenlegi fészkelő területek, a szaggatott vonal a száz év előtti elterjedés határát jelzik.

Die stetigen Linien umrahmen die jetzigen Brutgebiete, die gebrochenen Linien zeigen die Brutgebiete vor 100 Jahren an.

● Lelőhely, Fundort. 1. Eperjes—Tokaji Vulkánsor. 2. Bükk-, 3. Mátra-, 4. Börzsöny; 5. Dunazug-, 6. Budai-, 7. Vértes-, 8. Irottkő-, 9. Soproni-, 10. Bakonyi, II. Mecsek-hegység, Gebirge. I. Monostorsziget, M. Insel. II. Csepelsziget, Cs. Insel.

A császármadár elterjedésének története a következőképpen vázolható: a pleisztocén-fossiliák gyér volta azt igazolja, hogy a császármadár csak akkoriban kezd elterjedni középhegységeinkben és pedig a pleisztocén-kor végén, a postglaciális időszak után, amikor a sikek és hófajd lakta vegetáció az észak felé összezsugorodó subarktikus klímával részben a hegyvidékek magasabb régióiba, részben észak felé húzódnak és helyet adnak az akkor még főként a lapályokon élő ősi lombördőnek, amellyel egyetemben lépett a hófajd nyomába a császármadár.

A történelem előtti időkben való elterjedése is csupán sejthető, de valószínű, hogy az Alföldet akkor még nagy terjedelemben borító erdőket (l. RAPAICS R. DR.: Az Alföld növényföldrajzi jelleme. Erdészeti kísérletek XX. évf.) főként a homokos talaju, borókásokkal vegyes galéria-erdőket s lápi erdőket szelvényében lakta. A történelmi időkben való, főként a mai állomány egy valószínűleg hajdani elterjedésében változatosabb, számában bővebb állomány maradéka, mely az alföldi erdők kipusztulásával közephegységi erdeinkbe szorulva, ott ma már nem talál teljes mértékben kielégítő életteret, inkább csak menedéket, mely állapottal karöltve járt az a jelenség, hogy e hasonló geológiai fölépítésű és azonos növényzetű tájak maradék császármadár-állományai az erdők fogyásával párhuzamosan egymástól elszigetelődtek. A lokális és időszakos pusztító tényezőkkel szemben ily módon fennmaradásuk lehetősége a minimumra csökkent és sok helyütt ki is pusztult.

Átfogó jelentőségű pusztító tényezőnek szükség szerint a nagyméretű erdőirtásokat kell tartanunk. Ehhez járult az évszázadokon át korlátozás nélkül üzött vadászat és az utolsó évszázadban általánossá lett és a császármadár létfeltételeit nagymértékben csökkentő modern erdőgazdálkodás. A szaporitást tönkretévő kedvezőtlen időjárást, a tojástartást és fiatal pusztító ragadozó állatok kártevéseit csak mint lokális és időszakosan pusztító tényezőket kell értékelnünk.

A császármadár mai elterjedésében beállott változások, amint az utolsó évszázad elszórt adataiból megállapítható, a következők: a Vértes és budai hegyekből való visszahuzódás, a kőszegi bevándorlás és a számbeli általános lecsökkenés. A csonka-felvidéki állomány mennyiségileg az Eperjes-Tokaji-Vulkánsortól kezdődőleg a Dunazug hegységig fokozatosan fogy s az utóbbi helyen elterjedése véget ér. Mai elterjedésében törvényszerűen igazodik legmagasabb hegységeink erdőségeihez, azonban a monostorszigeti és valószínű csepelszigeti hajdani költésük alapján is úgy látszik nem annyira a hegyvidék, mint inkább az ott található, természetének megfelelőbb ősből állományú erdők azok, amelyek előfordulásának elsősorban biztosítékai.

Táplálkozásának bizonyos fokú igényessége folytán léte ugyan szorosban kapcsolódik a lombdők életteréhez, azonban a boggyótermés helyenként és időszakonként változó mennyiségű termésével párhuzamosan az állomány mennyisége mindig ingadozó lehetett s legalább is a történelmi időkben — aránylag sohasem volt sok. Számbeli lecsökkenése ennek következtében elsősorban az erdőirtásokban és az egyoldalu modern erdőkezelésben keresendő, amellyel párosult az előszeretettel üzött és aránylag könnyű vadászata is.

Időszakos táplálékhiány vagy egyéb kényszerítő körülmények folytán (erdőirtás) nagy távolságokra elkóborol, sőt át is telepedik

(kőszegi bevándorlás). Az Irottkőn való meghonosodása azt bizonyítja, hogy ott hajdan jelen volt, de kipusztult — mint most a Vértes- és budai hegyekből — azonban az Irottkővel kapcsolatos Stájer Alpok császármadár-állománya, az ott történt nagyméretű erdőirtás kapcsán a bevándorlást és újból való meghonosodást lehetővé tette. A Dunazug-hegység rendkívül lecsökkent állománya a Vértes és Bakony felé ilyen utánpótlásra nem képes.

A Bakony- és Mecsek-hegységekben bizonyára honos volt a császármadár, azonban e hegységek erdőségei idők folyamán tulságosan elszigetelődtek, újabb bevándorlás nem történhetett, s a maradék állomány lassan kipusztult.

A császármadár csonkamagyarországi maradék állományának rohamos pusztulása — amint az a korabeli írók adataiból sejthető — a múlt század közepetáján kulminált. A vadászati viszonyok időközben való rendeződése nagyobb erdőségeink maradék állományát meg tudta ugyan tartani s az állomány pusztulása úgy látszik megállott, számbeli gyarapodásukat azonban az uralkodóvá lett egyoldalú erdőkezelés meggátolja.

Csonka-magyarországi előfordulások irodalma.

1. LAMBRECHT K.: Palaeornithologie. Berlin 1933. p. 755.
2. CHERNEL I.: Magyarország madarai. Budapest 1899. p. 365.
3. SCHENK J.: A magyar birodalom állatvilága. Madarak. Budapest 1917. p. 90.
4. SCHENK J.: M. kir. Madártani Intézet cédulagyűjteménye.
5. LAMBRECHT K.: A borsodi Bükk fossilis madarai. Aquila XIX. 1912. p. 270.
6. HAVAS S.: Vadászrajzok. Vadász- és versenylap. 1861.
7. IMECS B.: Vadászrajzok. Vadászlap XVI. 1895. p. 369.
8. LAKATOS K.: A császármadár. A Természet 1898. IV.
9. BOER M.: A Szilágyság faunája. Vadászlap XXVI. 1905. p. 288.
10. KEMPELEN R.: Heves és K. Szolnok vm. állattani leírása; ALBERT F. Heves és K. Szolnok vm. leírása. Eger 1868. p. 178.
11. FRIVALDSZKY J.: Aves Hungariae. Budapest 1891.
12. CHERNEL I.: Die Vogelsammlung im Schloße Lockenh. Ornith. Jahrbuch. I. 1890. p. 57.
13. BÉL M.: Notitia Hungariae Novae Historico Geographica. Buda 1736. PÉCELÝ ÖDÖN dr. fordítása.
14. GROSSINGER J.: Universa Historia Physica etc. Pozsony és Komárom 1794.
15. PETÉNYI J.—CSÖRGEY T.: Madártani töredékek. Budapest 1904.
16. DR. KORNHUBER: G. A. Syst. Ueb. d. Vögel Ungarn. Sechstes Jahrespr. d. öff. Ober- Realschule. Presburg 1856. p. 37.
17. HAVAS S.: Vadászrajzok a Pilisi hegyekből. Vadász- és Versenylap 1867. p. 1.
18. HAVAS S.: Vadászrajz a budai hegyekből. Vadász- és Versenylap 1863. p. 384.
19. Vadászlap: X. 1889. p. 326; XII. 1891. p. 157.
20. Vadászlap: XI. 1891. p. 157.
21. DR. VASVÁRI M.: A császármadarról. Az Erdő VI. 1932. I. p. 10.
22. CHERNEL K.: Kőszeg jelene és multja. 1877. p. 52.
23. CHERNEL I.: A fajok elterjedése a Dunántul nyugati hegyláncában. Vadászlap VII. 1886. p. 356.
24. CHERNEL I.: Adatok Magyarország madárfaunájához. Aquila XIV. 1907. p. 182.

Die Verbreitung des Haselhuhns in Rumpf-Ungarn.

Von DR. ALBERT VERTSE.

Die Veränderungen, die in der Verbreitung des Haselhuhns eingetreten sind, laßen sich für das Gebiet Rumpf-Ungarns bloß auf ein Jahrhundert zurück verfolgen. Diese verhältnismäßig kurze Zeitspanne und die geringe Zahl der untersuchten Verbreitungsgebiete liefern zwar nur spärliche Daten, die aber infolge ihrer Übersichtlichkeit ein umso klareres Bild aller jener Faktoren vermitteln können, welche auf die Verbreitung unseres Vogels einen Einfluß haben.

Die Verbreitungsgeschichte des Haselhuhns läßt sich kurz wie folgt skizzieren: Das spärliche Vorkommen der Pleistozän-Fossilien (siehe Lambrecht: *Palaeornithologie*) spricht dafür, daß das Haselhuhn sich in unseren Mittelgebirgen erst zu Ende des Pleistozän, nach Ablauf der postglacialen Periode auszubreiten begann. Damals zog sich die für die Existenz des Auer- und Schneehuhns günstige Vegetation zugleich mit dem nach Norden zusammenschrumpfenden subarktischen Klima teils in die höheren Regionen der Gebirge, teils ebenfalls gegen Norden zu hinauf; an ihre Stelle traten die damals hauptsächlich noch in den Niederungen vorkommenden Laub-Urwälder, und mit ihnen an Stelle des Schneehuhns — das Haselhuhn.

Auch bezüglich seiner Verbreitung in prähistorischer Zeit laßen sich keine sicheren Angaben machen; wahrscheinlich bewohnte es die damals weit ausgedehnten Wälder des Alföld, hauptsächlich die sandigen, mit Wacholderbeständen vermischten Galeriewälder sowie die Sumpfwälder in ihrer ganzen Ausdehnung.

Eine Angabe aus dem XVI. Jahrhundert spricht für die Möglichkeit eines Vorkommens (eventuell auch Brütens) in den mit Wacholderbeständen untermischten Wäldern der Csepel-Insel. Bekräftigt wird diese Annahme durch ein im Jahre 1889 beobachtetes Brutvorkommen bei Monostorsziget. Die beiden Inseln sind etwa 25 km von einander entfernt und in topographischer Beziehung gleichartig.

Der aus geschichtlicher Zeit stammende, besonders auch der heutige Haselhuhnbestand ist als Überbleibsel eines wahrscheinlich früher weiter verbreiteten und zahlenmäßig stärkeren Bestandes anzusehen, welcher nach dem Verschwinden der Alföld-Wälder in die Wäldungen unserer Mittelgebirge seine Zuflucht nahm. Dort findet er heute allerdings nicht mehr einen in jeder Beziehung zufriedenstellenden Lebensraum, sondern eher bloß eine Freistätte. Hand in Hand damit

geht die Erscheinung, daß die Restbestände des Haselhuhns in diesen geologisch ähnlich aufgebauten und mit gleichem Pflanzenwuchs ausgestatteten Gegenden durch das allmähliche Verschwinden der Wälder in ihrem Zusammenhang zerrissen und isoliert wurden. Ihre Existenzmöglichkeit gegenüber den lokalen und periodischen Zerstörungsfaktoren sank infolgedessen auf ein Minimum herab, was auch tatsächlich vielerorten das Aussterben dieses Vogels zur Folge hatte.

Als einen Zerstörungsfaktor von umfaßender Bedeutung müssen wir notgedrungen die großzügig durchgeführten Forstrodungen betrachten. Dazu kommt die Jahrhunderte hindurch schrankenlos ausgeübte Jagd, und schließlich — im letzten Jahrhundert — die moderne Forstwirtschaft, welche die Lebensbedingungen des Haselhuhns in hohem Maße gefährdet. Wetterkatastrophen, die zur Vernichtung der Brut führen, sowie Vernichtung von Eiern und Jungen durch Raubzeug dürften bloß als lokale und periodische Zerstörungsfaktoren gewertet werden.

Die in der heutigen Verbreitung des Haselhuhns eingetretenen Veränderungen sind — soweit sich aus den vereinzelt Daten des letzten Jahrhunderts feststellen läßt — folgende: Rückzug bzw. Aussterben aus den V é r t e s e r und B u d a e r B e r g e n, Einwanderung nach K ó s z e g, allgemeine zahlenmäßige Abnahme. (Auf dem I r o t t k ő - G e b i r g e bei K ó s z e g erschien Auer- und Haselhuhn im Jahre 1873, als in den benachbarten S t e i r e r A l p e n grosszügige Waldrodungen durchgeführt wurden. Bis dahin waren diese Vögel dort unbekannt.) Der Haselhuhnbestand von R u m p f - O b e r u n g a r n ist von der Linie des Vulkan-Gebirges E p e r j e s—T o k a j angefangen bis zum D u n a k n i e - G e b i r g e zahlenmäßig in ständiger Abnahme begriffen; an letztgenanntem Orte hört die Verbreitung ganz auf. Das heutige Vorkommen des Haselhuhns ist zwangsläufig von den Wäldern unserer höchsten Gebirge abhängig, doch scheint das frühere Nisten bei M o n o s t o r s z i g e t und vielleicht auch bei C s e p e l s z i g e t dafür zu sprechen, daß nicht so sehr das Gebirge, als vielmehr die dort vorhandenen, der Natur dieses Vogels besonders zusagenden urwüchsigeren Waldbestände in erster Linie sein Vorkommen sicherstellen.

Da das Haselhuhn in seiner Nahrung bis zu einem gewissen Grade anspruchsvoll ist, blieb seine Existenz mit dem Lebensraum der Laubwälder eng verknüpft, doch konnte — parallel mit dem stellenweise und periodisch wechselnden Reichtum an Beerenfrüchten — die Größe des Bestandes immer gewissen Schwankungen unterworfen sein und war, wenigstens in geschichtlicher Zeit, verhältnismäßig niemals bedeutend. Die zahlenmäßige Abnahme der Bestände ist infolgedessen in erster

Linie in den Waldrodungen und in der einseitigen modernen Forstwirtschaft zu suchen, wozu noch die mit Vorliebe ausgeübte und verhältnismäßig leichte Jagd kommt.

Bei periodischem Nahrungsmangel oder aus sonstigen zwingenden Gründen (Waldrodung) wandert das Haselhuhn weit weg, oder übersiedelt sogar (K ö s z e g e r Einwanderung). Seine Einbürgerung auf dem I r o t t k ő beweist, daß es dort früher einmal heimisch war, jedoch ausstarb (wie jetzt aus den V é r t e s e r und B u d a e r B e r g e n), doch machten die Haselhuhnbestände der mit dem I r o t t k ő zusammenhängenden S t e i r e r A l p e n im Anschluss an die dort großzügig durchgeführten Waldrodungen eine neuerliche Zuwanderung und Neuansiedlung möglich. Der sehr geschwächte Bestand der D u n a k n i e - B e r g e ist zu einem solchen Nachschub — in der Richtung des V é r t e s und B a k o n y — nicht mehr fähig.

Im B a k o n y- und M e c s e k g e b i r g e war das Haselhuhn sicher auch ansäßig, doch blieben diese Gebirgswaldungen im Laufe der Zeit zu sehr isoliert, sodaß keine neue Zuwanderung erfolgen konnte und die Bestände langsam ausstarben.

Die rapide Abnahme der Restbestände des Haselhuhns auf dem Gebiete R u m f - U n g a r n s erreichte — wie aus den Angaben zeitgenössischer Schriftsteller gefolgert werden kann — um die Mitte des vorigen Jahrhunderts ihren Höhepunkt. Zwar konnte die inzwischen erfolgte Regelung der Jagdverhältnisse Reste dieser Vogelart in unseren größeren Gebirgen erhalten, zwar scheint der weitere Aussterbungsprozeß zum Stillstand gekommen zu sein: — eine zahlenmäßige Vermehrung des Haselhuhns wird aber durch die jetzt herrschende einseitige Forstwirtschaft dennoch unmöglich gemacht.